

Gróh Gáspár Költők és madarak, avagy nemcsak a lovaknak lehet szárnyuk

■ Amikor én jártam iskolába, Ady Endre *Héja-nász az avaron* című verse a kötelező tananyag része volt. Lehet, hogy az ma is, nekünk talán még kívülről is meg kellett tanulni. Untuk is becsülettel, ahogyan az irodalomtanítás sújtotta verseknek kijár, alighanem még a tanárunk is unta. A tankönyv idevágó fejtegetéseinek a közelében ott volt Léda fényképe is, aki legkevésbé sem felelt meg a mi korunk szépségideáljának (Brigitte Bardot volt az ügyeletes idol). Ezért szegény Diósy Ödönné rejtélyes okokból a tankönyvünkbe illesztett képét kellően ki is dekoráltuk, gondolom, voltak, akik (már-már kötelességszerűen) bajszot rajzoltak neki, így teremtve éles kontrasztot malomkerék méretű kalapjával. Amúgy már az Ady-kor engedékenyebb szépségideálját sem Léda enyhén szétfolyóban lévő alakja testesítette meg, mert ő túlságosan is megtestesítette. Szabó Dezső, akinek nagyváradi tanár korában volt hozzá szerencséje, a rá jellemző kíméletlenséggel úgy vélekedett, hogy Léda is csak olyan volt, amilyen volt, de Ady szerelmi választásaiban többnyire nem a külső kapott döntő szerepet. Így aztán Lédából megkerülhetetlen irodalomtörténeti tény lett.

Ilyen súlyos, bár részben nem ismert előzményeket követően elemeztük aztán a *Héja-nászt*, tetézve azzal a nehéz kötelességgel, hogy Adyban a tanterv és utasítás jegyében a forradalmár költőt kellett ünnepelnünk. Ő volt az, aki fogta magát, és viharhadárként azon lendülettel hidat is képezett Petőfi és József Attila között, mit sem sejtve arról, hogy milyen sok bajt okoz ezzel az utókor diákjainak. Eközben megszerezte még azt a jogot is, hogy az irodalom forradalmának képviselőjeként hathasson rá a szimbolizmus, noha azt viszont a dekadencia *odörje* lengte körül.

Az irodalomtankönyvek tanúsága szerint a költők nemcsak verseket írtak, hanem különböző hatások tárgyaiként tették ezt, amelyek közül Ady esetében (avagy tekintetében) kiemelendő a szimbolizmusé. Így aztán az őszi avarra hulló, fölborzolt tollú, szerelmes héjából ennek megfelelően szimbólum (kevésbé szofisztikált tanulóknak nyelvhasználatában egyenesen *szimbólem*) lett. Ez a tény azonban még mindig sokkal kevesebb gondot

okozott a kamaszokat tanító, balsorsú pedagógusoknak, mint Ady egynemely, kevésbé például állítható szerelmi életét közelebbről jellemző és így a szöveggyűjteményünkbe sem került verse, feltéve, hogy ők maguk ismerték azokat. A mindenkori tanárságot védelmező Szent Didaktika alakja ugyan még apokrif írásokban sem tűnik fel, de titkos szentélyeiben, vagyis az iskolákban emléke és kultusza élt, él és élni fog, és vegyük tudomásul végre, hogy az életben az a szép, hogy a legnagyobb veszedelmeket gyakorta csak a legnagyobb képtelenségek segítik elkerülni. A taníthatatlanul gazdag Ady-világgal való küzdelemtől a jobb sorsra érdemes pedagógusok a hőkölés művészetét gyakorolva feltűnés nélkül maradhattak távol a költő gondolkodásával kapcsolatos gondolkodás veszedelmeitől, nekünk meg tökéletesen mindegy volt, mivel rabolja időnket az iskola. Utólag látom, hogy mennyivel egyszerűbb volt megragadni tankönyvi szimbolizmusnál, és nem belekeveredni a naturalizmus, urambocsá, a testi realitások hírnasába, amely ügyekkel (természetesen szigorúan Ady vonatkozásában) alaposan zavarba lehetett hozni az ilyesmiről csak az ártatlanság és bánat képének dimenziójában értekezni szerető irodalom-tanárnőket. Férfi pályatársaikat kevésbé, nekik inkább Ady magyarság- és istenes verseinek a tantervi előírásban szereplő (proletár) internacionalizmussal és materializmussal, vagyis az úgynevezett tudományos világnézettel való ütközése okozhatott problémát. Becsületükre legyen mondván, hogy bőven akadt köztük, aki a párt és a költő világnézeti vitájában Ady mellé állt.

Ez azonban mit sem változtatott azon, hogy soha, senkinek eszébe nem jutott, hogy rákérdezzen, miben is áll a *héjanász*, nem mint szimbólum, hanem *mint olyan*. Amiről egyikünk sem tudta, hogy milyen, tekintve, hogy senki sem látott közülünk héját (és ha netán mégis, akkor nem tudta, hogy az). Arról pedig, hogy a héják miként nászkodnak, végképp nem voltak ismereteink. Illetve pontosan annyi lehetett volna, amennyit Ady elárult erről, tudniillik, hogy fölborzolt tollal lehullnak az őszi avaron, de hogy ez nem pusztán szimbólum, hanem valóság is lehet, az senkinek eszébe sem jutott. Merthogy a héjanász nem a biológia, hanem az irodalomórák tárgya volt. Amúgy pedig természetismereti tanulmányainkból mintha testületileg hiányoztak volna a ragadozó madarak, amennyiben mégis esett róluk szó, fajfenntartásuk gyakorlatát illetően csak a sötétben tapogatózhattunk. A héja így megmaradt irodalmi hősnek, Ady fantáziájából az őszi avarra előhullott jelképnek, legföljebb az aktív szókincséből már diákkorunkra kiesett „fennhéjázó” szóban találkozhattak vele azok, akiket kíváncsiságuk a kötelező olvasmányokon túli irodalmi kalandok felé vonzott. Azokból esetleg tudhatta, hogy e szép kifejezés a nevezett madár magas szárnyalásának bizonyítéka.

Ez az ismeret azonban nem vitt közelebb Ady *lent-héjázásának* megértéséhez, és azon sem változtatott, hogy a madarak a mindennapi nyelvhasználatban és gondolkodásban az irodalmi szimbolizmust messze megelőzően szimbolikus jelentést kaptak.

Lásd Minerva baglyát, Leszbia verebét, sőt (hogy Adyra itt is utaljunk) Zeusz Lédáját, akivel hattyúként kereste a halandók üdvösségét. Arról pedig legfeljebb elrettentő példaként értesülhettünk, hogy a korunk fényességéhez képest mélysötétben tévelygő időkben az augurok a madarak röptét lesve keresték a jövő titkait. De azért még így is megmaradt nekünk Emese turulja, a Hunyadiak hollója és, ha nem is esett szó róluk, a Bethlenek hattyúja, a lengyelek koronás és a Habsburgok kétfejű sasa, hogy a sokféle birodalmi sarsról és a sólymok gazdag választékáról ne is beszéljünk.

Mindenesetre madártani szempontból nem szabad figyelmen kívül hagynunk Arany János közléseit sem, noha e téren sem toladodik tudásával, és választ ad arra a kérdésre is, hogy „Mért vijjog a saskeselyű? / Mért szállong a turul s ölyű?”, továbbá pontos képet ad a *Családi körben* a nagyszalontai Csonkatornyon rikoltozó baglyokról, amelyek minden bizonnyal gyöngybaglyok lehettek, mert csak az rikoltozik, és nem csekély mitológiai háttérrel mondhat, illetve rikolthat magáénak. Minerva már említett baglyaként is ezt a fajt volt szokás ábrázolni egykor, amikor még számított valamit Minerva, azaz Pallasz Athéné istensége. Más baglyok, ha egyéb nem jut eszükbe, jobbára huhognak, esetleg kuvikolnak. Vagyis, amikor Arany versében rikoltozó bagolyról ír (Herman Ottó szerint „Kiáltása éjjel hallható, kellemetlen, rekedtes *rúúú* szólam”, amit bárki rííínek is hallhat), akkor nem korábbi olvasmányait, hanem konkrét akusztikus élményét idézi. Azt viszont nem tudhatjuk, hogy a *Kevházá* indításában mennyi egy irodalmi hagyomány aktualizálása és mennyi a tényleges madárhang-élmény. Lehetőségesnek tartom, hogy még a „hadintéző, baljós” madarak hangját is a valóságból ismerte, igaz, nem véres csatamezőkről. A turul (hogy őseink mely ragadozó madarat illettek e névvel, az vitatott) és az ölyű, vagyis az ölyv alapvetően nem dögevő madarak, így inkább csak „baljós” előjelként tekinthetünk rájuk, előbbi a rokon hunokat, utóbbi ellenfeleiket jelképezheti – míg a (sas)keselyű klasszikusan dögevő madár, élő zsákmányra szinte sohasem támad. Herman Ottó azonban a barátkeselyűvel azonosította (talán ezért is tisztelte annyira, hogy vele kezdje *A madarak hasznáról és káráról* című kötetének madárismertetőit), és ezt a madarat ábrázolja legtöbb turulszobrunk is. Győzelmet azért jelképezhet, mert a csataterén maradt diadalmas túlélők a saját halottaikat lehetőleg eltemették, a vesztesek maradványainak eltakarításában (holtukbani megalázásában?) a keselyűk, hollók, farkasok nyújtottak fölmérhetetlen segítséget, ezzel is csökkentve a járványveszélyt. Európa fekete évszázadait követően véget ért a keselyűk aranykora, de mindaddig, amíg az Alföldön tömeges volt a legeltetés, az elhullott állatok elegendő táplálékot biztosítottak a csökkenő állományoknak, de a modernizáció ezt sem viselte jól. „Mióta az elhullott jószág temetését törvény rendeli, a keselyű minden faja nagyon megfogyatkozott Magyarországon” – jellemzi a nagy heraldikai múltra tekintő faj szomorú sorsát Herman Ottó. De Arany János ifjabb korában Nagyszalonta környékén, a pásztorkodás

idejében még virágkorát élte, és ez a vidék nem is volt olyan távol a hatalmas utakat megtenni képes keselyűk legtartósabb fészkelőhelyétől, a Retyezáttól – így ő még „saját fülűleg” is hallhatta vijjogásukat. Chernel István, a magyar madártan klasszikusa a (fakó) keselyűről azt írja, hogy „kitartó reptű s ezért nem sok fáradságába kerül messzebb helyekre látogatni. Mint a keselyűk általában, oda húzódik, hol valami vész vagy csapás tizedeli a barmokat, s gyakran talál dögre”. Nos, ilyesmi a XIX. században sem volt ritkaság, és ez is megerősíti azt a feltételezést, hogy Aranynak lehetett személyes ismerete a keselyűk hangjáról is.

De visszatérve Ady verséhez: a héja mintha hiányozna a régebbi idők heraldikus kínálatából és általában a hagyományból, bár meglehetősen, van költői előzménye is, csak én nem találkoztam vele. A parlamenti, törvényszéki, hadművészeti héjáknak és galamboknak a szembeállításai kései fejlemény, mindenesetre a héja ezekben az összefüggésekben (is?) a kíméletlen, agresszív ragadozó példájaként használatos. Ezt a vonásukat emeli ki Chernel István is, aki azt mondja, hogy „vadászati és gazdasági szempontból egyaránt kíméletlenül irtandó”.

Adyt ez a megközelítés hidegen hagyta, sokkal inkább a madár magas röpte és vadsága fogta meg: aligha irodalmi vagy szakirodalmi szövegek, hanem személyes tapasztalatai alapján. Chernel leírásából kiderül, hogy a praktikus szempontokon túl rá is hatott a héják gazdasági szempontból nem értelmezhető magatartása: azt is fontosnak tartja rögzíteni, hogy „április havában párosodnak s gyönyörű repülési mutatványokkal udvarolhatnak”. Erre figyelhetett föl Ady is, abból a néhány sorból, amiben a héja-kép megjelenik, arra következtethetünk, hogy valóságos élmény áll mögötte. Ennek jegyében röpköthetett be költészetébe a héja, rögvest egy pár – akkor, amikor, mint láthattuk, a közgondolkodásban szinte minden ragadozó madár dúvadnak számított (ha nem bronzból készült).

Azt nem tudhatjuk, hogy Ady hol láthatta a valóságos héjanászt, ez történhetett Érmindszenten is, talán Zilahon. És amit látott, vad szépségében rögzült emlékezete filmjén. Nem mintha számítana, de a magam részéről jobban szeretném, ha ez Zilahon történt volna, amelynek egykori madárvilágát Szilágyi István is megidézi a köveit nem hegyre görgető, hanem kiapadt kútjába cipelő Szendy Ilkára csapó macskabagoly képével, mert ez a madár bizony rátámad a fészke környékét zavaró emberre is. Héják nászrepüléséről Szilágyi nem ír, pedig nagy természetjáróként akár láthatott is ilyet. Horgászként leginkább a nádasok fölött vadászó barna rétihéjával találkozhatott.

Hogy Ady versében a héják rendjét melyik valóságos fajta képviseli, az nem derül ki, erre utaló jelzés nincs a versében. Ám ez mit sem változtat azon, hogy az irodalom értelmezése során jelképpé avanszált héjapár éppolyan valóságos volt, mint az eltévedt lovas útját szegélyező ó-nádasokat elborító köd. Tekintve, hogy közelebbit nem tudunk róla, a pontosabb azonosíthatóság érdekében latinul az *Accipiter*, vagy amennyiben egy másik családba tartozott, a *Circus symbolicus* nevet adhatjuk neki. (Utóbbi esetben

nem a cirkuszra, hanem az annak nevéhez szolgáló körre, azaz a madár körözésére kell gondolnunk.)

Ady héjaképe tehát, irodalom és jelképiség ide vagy oda, nagyon valóságos. Kár, hogy a madártannal foglalkozó szakemberek verselemzéssel nem foglalkoznak, mert elmondhatnák, hogy Adynál a héja és a héjanász maga a nyers, hol szárnyaló, hol földre zuhanó (de nem ahhoz ragadt) valóság. A héják Chernel által is említett nászrepülése különleges légi produkció, amelynek során attraktív, olykor zuhanással fenyegető repülésekkel igazolja a családalapításra termettségét a hím (amely egyébként lényegesen kisebb termetű, mint a tojó, és ez Ady és Léda párosát illetően is megenged némi frivol áthallásokat). Egyes megfigyelések szerint olykor még maga a pázás is repülés közben történik, és ez a szó szoros értelmében szárnyaló szenvedély oly vakká teheti a fajfenntartás mámoros pillanatait élő madarakat, hogy közben a földre zuhanhatnak. (Amit egyébként sok szerelem és házasság alakulását illetően is jelképesnek tekinthetünk.) Ezt azonban ne úgy képzeljük, hogy (f)eldobott kőként csapódnak be a kora tavasszal még alig mutatkozó friss fűbe vagy az őszi maradt avarba. Szárnyaik még az elragadtatás pillanataiban is teszik valamennyire a dolguk, így a két szerelmes madár nem szegi nyakát, és az aktust már a földön fejezik be.

Ady versében alighanem ez a látvány jelenik meg, meglehetősen pontossággal. Az általa látott valóságos héjanász vad szenvedélye gyakorolhatott rá olyan erős hatást, hogy látványát megőrizte képi emlékezetében. Ami további szempontokat kínál versének elemzéséhez. A bizonyosan tavaszhoz köthető élmény a vers metafizikai terében az őszbe kerül. Ezzel pedig már egy, ugyan hiányosan ábrázolt, de teljes évet mint teljes életciklust fog át. A vers kimondatlanul is a tavaszról indul, ahonnan rögvest messzebbre ugrik: „Útra kelünk. Megyünk az Őszbe” – írja, az így keletkezett hiátust tölti ki a Nyár „új rablói”-nak megidézésével (meglehet, ezek a „rablói”-k sem holmi fosztogatók, hanem egy régiesebb szóhasználat értelmében ragadozó madarak). Innen röpül a már valóban jelképes jelentést kapott héja-pár az ősz (Ősz!) felé, hogy ott hulljon le – az „ősz avaron”, a szerelem ravatalán. Hogy aztán a tél temesse majd el...

Őszi vers? Annyiban, hogy az elmúlás verse (nemcsak egy szerelem múlásáé!), amelyben egy valóságos, véletlen, egyszeri élmény nő maga fölé. Nincs benne fény, nincsenek benne színek, csak némi korhadó barnaság, sötétség. A beteljesült szerelem helyett csak a pusztulás, az élet megújítása helyett pázró magány. Az augur-Ady a héják valaha látott nászrepüléséből csak a földre zuhanást, a cáfolhatatlanul baljós jelet látta, ami az élmény után évekkel-évtizedekkel metafizikai jelentést kapott, és az illékony valóság, mint annyi más, a költészetben új otthonra talált. Ahogyan az annyiszor megesik sólyommadarakkal, pacsirtákkal, de akár egy cédrusdarabbal vagy sűrölőkefével.

Buji Ferenc „Levegőt!”

Lányi András: *Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő halódóknak*

Budapest, L'Harmattan Kiadó
– Könyvpont Kiadó, 2020,
208 oldal

■ Az ökológia a megmaradás tudománya – annak tudománya, amit elrontottunk. Míg az összes többi tudomány a gyorsítást szolgálja, vagyis a gázpedált nyomja, az ökológia az egyetlen, ami a féken tartja a lábát. Voltaképpen az ökológia e különleges eredetéből és helyzetéből fakad az, hogy az összes diszciplína közül a legátfogóbban látja a világot. A többi tárgya mindig valamilyen részterület; az ökológiáé az egész: az ember földi életének egésze. Éppen ezért sok tekintetben testvértudománya a filozófiának, amely – legalábbis eredeti funkciója szerint – úgyszintén az egészre irányult. A filozófia az ember és világának megértésére irányuló erőfeszítés. Az ökológia mint krízistudomány lényege: megőrizni – megőrizni, s nem elpusztítani azt, amit az ember kapott. Nem azért, mert az önmagában vett érték (ilyen egyébként sincsen), hanem azért, mert az emberi létezés a legszorosabb kapcsolatban van vele. A környezetvédelem valójában embervédelem, mert az ember szimbiotikus egységet alkot környezetével, s ha azt elveszíti, magát veszíti el. Illúzió a Marson vagy valamilyen exobolygón keresni az ember számára alkalmas életteret. Ha egy olyan bolygón, amelyen minden őt szolgálta, megbukik az ember, hogyan diadalmaskodhatna egy olyanon, amelyen minden ellene van? A Föld a kietlen kozmikus sivatag egyetlen oázisa, maga a kozmikus Édenkert, és ezt pusztítva az ember maga alatt vágja a fát.

Aki nem tájékozott az ökológiai irodalomban, hanem ismereteit a médiából szerzi, Lányi András könyvét olvasva meglepetten tapasztalhatja, hogy voltaképpen kétféle ökológia létezik: a filozófiailag megalapozott ökológia és a politikailag megalapozott ökológia. Ami ez utóbbit illeti, tévedhetetlenül felismerhető elhíresült jelszaváról: fenntartható fejlődés. Nos, némi túlzással Lányi András könyve úgy fogható fel, mint a „fenntartható fejlődés” eszméjének kritikája. A fogalom már önmagában is rávilágít az általa fémjelzett ökológia